

فاصله گذاری در خط فارسی

احمد صفار مقدم (دانشیار پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

فرهنگستان زبان و ادب فارسی، که مرجع قانونی و ذی صلاح در مسائل و مشکلات زبانی شمرده می شود، نخستین چاپ دستور خط فارسی را در خرداد ۱۳۸۱ منتشر ساخت و، با انتشار آن، معیاری ملی در شیوه نگارش خط فارسی ارائه داد.

بحث مربوط به فاصله گذاری در دستور خط فارسی (ص ۱۰) تحت عنوان «فاصله گذاری و مرزبندی کلمات برای حفظ استقلال کلمه و درست خوانی» مطرح شده است. در این بررسی، از اصطلاح «فاصله» برای فاصله «برون کلمه» یعنی فاصله بین کلمه ها استفاده شده و اصطلاح «نیم فاصله» برای فاصله «درون کلمه»، که معمولاً میان اجزای ترکیب می گذارند، به کار رفته است.

اصطلاح نیم فاصله و پیدایش آن

«نیم فاصله» در عمل همان فاصله ای است که ماشین تحریر یا رایانه به صورت خودکار بین حروف منفصل قرار می دهد (تعبیر «بی فاصله» یا «بدون فاصله» نیز به همین نوع فاصله اشاره دارد). مثلاً، در اصطلاح «درون کلمه»، چهار نیم فاصله (د-ر-و-ن-کلمه) وجود دارد؛ اما، در ترکیب «درون کلمه»، سه نیم فاصله و یک فاصله کامل (د-ر-و-ن-کلمه) دیده می شود.

مفهوم «نیم‌فاصله» به صورتی که در دستور خطّ فارسی آورده شده، در گذشته مورد توجه بوده و به صورت‌های گوناگون مطرح شده است:

در کتاب درآمدی بر چگونگی شیوه خطّ فارسی از مفهوم «نیم‌فاصله» با تعبیر «جدا ولی بدون فاصله» یاد و شرح مفصّلی با ذکر مثال‌های متعدد درباره آن داده شده است. (← ادیب سلطانی، ص ۶۸، ۸۲)

در شیوه‌نامه مرکز نشر دانشگاهی، توجه و دقت زیادی به کاربرد نیم‌فاصله می‌توان مشاهده کرد. در این شیوه‌نامه، مفهوم «نیم‌فاصله» اغلب به صورت «جدا از هم (ولی نزدیک به هم)» تعبیر شده و توضیح داده شده است که

اگر پیوسته نوشتن کلمه سبب اشتباه یا دشواری در نوشتن و خواندن آن شود، دو جزء جدا از هم (ولی نزدیک به هم) نوشته می‌شود: دست‌آموز، دل‌آزار، جان‌آفرین، حسن‌آباد، دانش‌آموز، غول‌آسا. (ص ۲۵)

در کتاب‌های درسی فارسی سال‌های دوم و سوم آموزش دبیرستان خوشبختانه به فاصله‌گذاری توجه شده است. در کتاب درسی فارسی دوم دبیرستان، از اصطلاح «فاصله کوتاه» به معنی نیم‌فاصله و از اصطلاح «فاصله بلند» به معنی فاصله تمام یا کامل بین کلمات استفاده شده و توضیح زیر درباره «فاصله کوتاه» آمده است:

همان‌طور که متصل کردن دو حرف نشانه اتصال است (مانند حرف «ب» در کلمه «با»)، فاصله کوتاه بین دو حرف هم نشانه اتصال است: روزنامه، یادداشت، هم‌منزل. (ص ۷۷)

در کتاب درسی فارسی سال سوم دبیرستان نیز، فاصله و نیم‌فاصله چنین تعریف شده است:

هر کلمه، در زنجیره خط، حریمی دارد که به آن «فاصله» می‌گوییم. کلمات، با رعایت این فاصله، استقلال خود را حفظ می‌کنند. بعضی از حروف یک کلمه نیز، با توجه به منفصل بودنشان، از هم فاصله دارند لیکن این فاصله کمتر است و در اصطلاح به آن «نیم‌فاصله» می‌گوییم. (ص ۴۷)

از آنجا که اصطلاح «نیم‌فاصله» در انتشارات فرهنگستان زبان و ادب فارسی کاربرد یافته و عملاً پذیرفته شده بهتر است از همین اصطلاح به مفهوم مورد نظر در دستور خطّ فارسی استفاده شود.

نقش رعایت فاصله و نیم‌فاصله در پرهیز از بدخوانی

از نظر هر فارسی‌زبان، جمله «او با ما به تهران می‌آید.» با «اوباما به تهران می‌آید.» فرق معنایی آشکار دارد. در اولی «او» ست که می‌آید و در دومی «اوباما» ای نامزد ریاست جمهوری است که می‌آید. این فرق معنایی، چنان‌که پیداست، از آن ناشی شده که، در اولی، میان «او» و «با» و «ما» فاصله گذاشته شده و، در دومی، نیم‌فاصله. حال اگر در اولی نیز مراد خبر دادن از آمدن سناتور امریکایی باشد، چه بسا جمله بد خوانده شود.

چندی پیش در نزدیکی لواسان به تابلویی برخوردیم با نوشته‌ای به این صورت: «نشادر ورامین». برای خواننده این سؤال پیش می‌آید که بین «نشادر» و «ورامین» چه رابطه‌ای وجود دارد؟ سرانجام، معلوم شد که این تابلو باید «نشا در ورامین» نوشته می‌شد زیرا، در ورامین، با نشاکاری، گل‌ها و گیاهان زیادی تولید می‌شوند و برای کاشت در باغ‌ها به فروش می‌رسند.

عنوان مقاله‌ای در مجله زبانشناسی مرکز نشر دانشگاهی (سال اول، شماره دوم، ص ۱۳) به صورت «برهان‌های زبان بنیاد» حروف‌نگاری و چاپ شده است که، با توجه به تداول حذف نشانه اضافه، قاعدتاً باید «برهان‌های زبان بنیاد» خوانده شود و حال آنکه قرائت درست آن «برهان‌های زبان بنیاد» است و بدخوانی از رعایت نکردن فاصله‌گذاری درست ناشی می‌شود.

نام و نام‌خانوادگی بسیاری از ما ایرانیان شامل بیش از دو کلمه است. در این حالت، تنها کاربرد دقیق فاصله و نیم‌فاصله است که درست‌خوانی آنها را ممکن می‌سازد و، در غیر این صورت، ایجاد ابهام می‌کند. مثلاً، برای زنجیره نام و نام‌خانوادگی «علی رضا خانی»، دو صورت احتمالی می‌توان فرض کرد: یکی «علی رضاخانی»؛ دیگری «علی رضا / علیرضا خانی»؛ یا زنجیره «حسین علی دوستی» به دو صورت «حسین علی / حسین علی / حسینعلی دوستی» و «حسین علی دوستی / علیدوستی» خوانده می‌شود.

رعایت دقیق فاصله و نیم‌فاصله به‌ویژه در نام‌های خاص خارجی اهمیت بیشتری دارد. مثلاً «یو-تا-کا-یو-شی-دا»، نام و نام‌خانوادگی زبان‌شناسی ژاپنی، را به پنج صورت می‌توان خواند: یوتا کایوشی‌دا، یوتا کایوشی‌دا، یوتا کا یوشی‌دا، یوتا کایوشی‌دا، یوتا کایوشی‌دا. به این ترتیب، کسی که با نام این محقق آشنایی

نداشته باشد محال است صورت درست آن را در فارسی جز با فاصله‌گذاری درست تشخیص دهد. توضیح اینکه «یوتاکا» نام کوچک این دانشمند و «یوشی‌دا/یوشیدا» نام خانوادگی اوست. لذا زنجیره نام و نام‌خانوادگی او باید به صورت «یوتاکا یوشیدا» نوشته شود.

البته، در بسیاری موارد، بافت و سیاق سخن به کمک ما می‌آید و مشکلی ناشی از فاصله‌گذاری نادرست را جبران می‌کند. به عنوان مثال، در عبارت «در پایان نامه بهتر است از دوستانی که به تو کمک کرده‌اند نام ببری و از آنان تشکر کنی.» زنجیره «پایان نامه» را به دو صورت می‌توان خواند: اگر میان «پایان» و «نامه» فاصله کامل باشد، «پایان نامه» خوانده می‌شود و، اگر نیم‌فاصله باشد، «پایان‌نامه». اما، در عبارتی که مثال آورده شد، مقتضای بافت سخن همان «پایان‌نامه» است.

زنجیره‌های بسیاری را می‌توان شاهد آورد که با جابه‌جایی فاصله و نیم‌فاصله به دو صورت متفاوت خوانده می‌شوند اما بافت انتخاب درست را آسان می‌سازد. زوج‌های نور دیده/نور دیده، حروف چینی/حروف چینی، کلاه نمدی/کلاه‌نمدی، اسب سواری/اسب سواری، مغرب زمین/مغرب زمین، مشرق زمین/مشرق زمین، کارخانه/کارخانه نمونه‌هایی از این قبیل زنجیره‌اند.

پرهیز از ابهام ناشی از فاصله‌گذاری نادرست به‌خصوص در متن قوانین و مقررات و اسناد و مدارک حقوقی حایز اهمیت بیشتری است چون تبعات حساسی دارد.

قواعد فاصله‌گذاری

قواعد فاصله‌گذاری کلاً ناظر است به برقراری ضوابطی برای انتخاب «فاصله کامل» یا «نیم‌فاصله». لازمه این انتخاب تشخیص مرز واژه‌هاست. در زبان فارسی این مرز عملاً با سه خصیصه خط فارسی رابطه دارد: (۱) سرهم‌نویسی یا جدانویسی اجزای واژه‌های مرکب و مشتق؛ (۲) وجود حروف متصل و منفصل؛ (۳) پی‌واژه‌ها یعنی واژه‌هایی که با مصوت آغاز می‌شوند لذا در تلفظ لزوماً باید با جزئی از واژه پیش از خود تشکیل هجا دهند؛ مثل «کدام‌اند/کدامند (کدام + -ند)» که تقطیع هجائی آن به صورت «ک-دا-مند» است یعنی «-ند» لزوماً با «م» (جزئی از واژه «کدام») تشکیل هجا می‌دهد؛ یا «گرم است/

گرمست (گرم + ست) که به صورت «گر-مست» تقطیع هجائی می شود یعنی «ست» با «م» (جزئی از واژه «گرم») تشکیل هجا می دهد.

برای فاصله گذاری درست معلوماتی در بعضی از مباحث دستور زبان لازم است؛ از جمله:
- تمیز واژه های بسیط و مرکب و مشتق از یکدیگر؛

- تمیز اجزای ترکیب؛

- تشخیص پیشوندها، پسوندها، همچنین پیشوندگونه ها و پسوندگونه ها؛

- شناخت پسوندهای تصریفی؛

- شناخت بُن های مضارع و ماضی؛

- شناخت پی واژه ها.

ضمناً در مواردی که اجزای ترکیب سرهم نوشته می شوند فاصله گذاری منتفی است.

اینک به بررسی فاصله گذاری در انواع زنجیره های ساختاری می پردازیم:

واژه های مرکب

نام های کوچک مرکب از دو یا چند جزء در همین گروه قرار می گیرند: علی رضا، احمد علی، محمد حسن، شهربانو، پری ناز.

- ساختار وصفی هسته پایان: زبان بنیاد، عدالت محور، علم محور، سخت افزاری بنیاد، نرم افزاری بنیاد

که به الگوی ساختاری زبان انگلیسی

language based, justice based, science based, hardware based, software based

ساخته شده اند و در متون علمی به کار می روند؛

- اسم + اسم - اسم مرکب: ایران زمین، بنی اسرائیل، دندان پزشک، دندان درد، سنگ پشت،

صورت حساب، فارسی زبان، کارخانه، ولایت عهد، هسته آغاز، هسته پایان؛

- اسم + اسم - صفت مرکب: پاشنه طلا، غول پیکر؛

- اسم + بُن مضارع - اسم مرکب: دماسنج، مداد تراش، نمک پاش؛

- اسم + صفت ساده - صفت مرکب: روسفید، ریش سفید، زبان دراز، قدلند، گردن کلفت،

ناخن خشک.

در این گروه، تکیه اصلی بر جزء دوم قرار می گیرد، اما چنانچه در میان دو جزء فاصله

گذاشته شود، ترکیب حاصل گروه اسم + نشانه اضافه + صفت خواهد بود: ریش سفید، زبان دراز، قد بلند؛

— اسم + بُن مضارع — صفت مرکب: استقلال طلب، اعجاب انگیز، تأثیرگذار، جامعه شناس، جدایی خواه، حرکت آفرین، سلطه جو، ظلم ستیز، نظریه پرداز، وصف پذیر؛

— اسم + بُن ماضی — صفت مفعولی مرکب: پشم آلود، گل اندود؛

— صفت + اسم — صفت مرکب: تشنه لب، خوش مشرب، سفیدرود، شوخ طبع، شیرین سخن، کوتاه مدت، نوروز؛

— صفت + اسم — اسم مرکب: زیرزمین، زیربنا، پس کوچه، پیش پرده. در این ترکیبات، چنانچه بین صفت و اسم، به جای نیم فاصله، فاصله گذاشته شود، جای تکیه از اسم به صفت منتقل می گردد و ترکیب اسم + اضافه + اسم به دست می آید: زیر زمین، زیر بنا، پس کوچه، پیش پرده؛

— صفت + اسم — صفت مرکب: بلند آوازه، تنگ نظر، خوش برخورد، سفید پوست؛

— صفت شمارشی + اسم — اسم / صفت مرکب: در ساختار صفت + اسم، اعداد در جای صفت قرار می گیرند: هزارپا، چهارسو، هفت پیکر، پنج تن، دورو، چهار فصل. در صورتی که بین دو جزء صفت شمارشی و اسم، به جای نیم فاصله، فاصله گذاشته شود، این ترکیب ها به عدد و معدود تغییر می یابند و جای تکیه از اسم به عدد منتقل می شود: هزارا هزار پا ندارد. این چهل چراغ بیش از چهل چراغ دارد. ایران کشور چهار فصل است. این کشور چهار فصلی متفاوت دارد. آدم دورو دو رو دارد. (سیاه شدن واژه ها نشانه تکیه اصلی گروه است.)

— صفت + بُن مضارع — اسم مرکب: دوربین، روپوش، زودپز، زیرگذر؛

— صفت + بُن مضارع — صفت مرکب: تندنویس، خوش نویس، زودجوش؛

— ضمیر + اسم — صفت مرکب: خودرأی، خودکام، خودسر. کاربرد فاصله به جای

نیم فاصله در این ترکیبات آنها را به گروه خود + اضافه + اسم تبدیل می کند: خود رأی؛

— ضمیر + بُن مضارع — اسم مرکب: خودآموز، خودپرداز، خودتراش؛

— ضمیر + بُن مضارع — صفت مرکب: خودآرا، خودپسند، خودجوش. در دو ساختار

اخیر، تکیه بر بُن مضارع است، اما چنانچه بین دو جزء ترکیب، به جای نیم فاصله، فاصله گذاشته شود، تکیه بر ضمیر قرار می گیرد و ترکیب به گروه ضمیر + فعل امر تبدیل می شود:

آینه چون عیب تو بنمود راست خود شکن آینه شکستن خطاست.

شبه‌وندها - در بحث واژه‌های مرکب بهتر است به آن دسته از عناصر غیر وندی اشاره شود که با قدرت ترکیبی بالا و معنایی شبیه به معنای اصلی خود، واژه‌های مرکب بسیاری تولید کرده‌اند. به این عناصر، شبه‌وند، وندواره یا جزء ترکیبی، و در انگلیسی ترکیب‌ساز (combining form) گفته می‌شود. چنانچه این ترکیبات جدا نوشته شوند، استفاده از نیم‌فاصله در بین آنها ضروری است:

آباد (اسم مکان): حسین‌آباد، علی‌آباد، تقی‌آباد، عشق‌آباد؛

بازی: خیمه‌شب‌بازی، حقه‌بازی، سیاست‌بازی، قماربازی، کاغذبازی، بندبازی؛

باور: خردباور، عقل‌باور، دین‌باور؛

برون: برون‌پوست، برون‌سوز، برون‌داد، برون‌نگری، برون‌مرکز؛

پُر: پرچانه، پرافاده، پرخرج، پرآباد، پربرکت، پرپشت، پرتوقع، پرثمر، پرجمعیت، پرزحمت؛
خانه: رودخانه، سفره‌خانه، قهوه‌خانه، داروخانه، سربازخانه، موتورخانه، کارخانه؛

خر (بزرگ، زیاد): خرچنگ، خرگوش، خرپشته، خرهمره، خرمگس، خرپول، خرکار؛

درون: درون‌پوست، درون‌سوز، درون‌داد، درون‌نگر، درون‌مرکز؛

سالار: مردم‌سالار، پدرسالار، مادرسالار؛

سرا: پارچه‌سرا، کتاب‌سرا، فرهنگ‌سرا، دانش‌سرا، داسرا، مانتوسرا؛

شاه (اصلی، مهم، بزرگ): شاه‌نفر، شاه‌ماهی، شاه‌بلوط، شاه‌کلید؛

مآب (شبهه به): تاجر‌مآب، اشراف‌مآب، فرنگی‌مآب؛

مدار (دارای، اهل): قدرت‌مدار، زورمدار، سیاست‌مدار؛

نامه (نوشته، نشریه): روزنامه، گزارش‌نامه، ویژه‌نامه، سفرنامه، کارنامه.

ترکیبات عربی - ترکیبات حاوی الف‌لام عربی، کاربرد فراوانی در زبان فارسی دارند، اما شکل نوشتاری آنها از نظر فاصله‌گذاری هماهنگی کافی ندارد. بهتر است این ترکیبات، به لحاظ هماهنگی با قواعد آوایی و نگارشی فارسی، با نیم‌فاصله نوشته شوند:

فضل‌الله، عزت‌الله، رحمت‌الله، حجت‌الله، آیت‌الله؛

عبدالرضا، جمال‌الدین، کمال‌الدین، ناظم‌الاسلام؛

سریع الانتقال، خارق العاده، کثیرالانتشار، لازم العمل، علی الاصول؛
المعجم المفهرس، منتهی الارب، لسان التنزیل، جامع العلوم، کشف الآیات، نهج البلاغه، معیارالشعراء، تذکره الشعراء،
منطق الطیر، بحار الانوار.

بهتر است در همین جا به عبارات مأخوذ از عربی رایج در فارسی نیز اشاره کنیم که
واحد‌های مستقل و واژگانی به شمار می‌آیند و با نیم فاصله نوشته می‌شوند: حق تعالی،
باری تعالی، ان شاء الله، علی‌ای حال، مع ذلك.
مرکب‌های اتباعی و نیز مرکب‌های متشکل از دو جزء مکرر نیز با نیم فاصله نوشته
می‌شوند: سنگین‌رنگین، چیزمیز، پول‌مول، یکی‌یکی، تک‌تک، حق‌حق، های‌های.

واژه‌های مشتق

واژه مشتق از یک تکواژ آزاد (free morpheme) و یک یا چند تکواژ وابسته
(bound morpheme) تشکیل می‌شود. جای تکواژ وابسته را وند پر می‌کند. در تمامی
صورت‌های مشتقی که اجزای آنها جدا نوشته می‌شوند بین «تکواژ آزاد» و «وند»
نیم فاصله به کار می‌رود و تکیه بر هجای آخر قرار می‌گیرد.
مجموعه پیشوندها و پسوندها در نظر اهل زبان و دستور عناصری شناخته شده‌اند.
با این همه، در اینجا فهرستی الفبایی از عناصر وندی که احتمال خطا در فاصله‌گذاری آنها
وجود دارد همراه با نمونه آورده شده است تا تمایز فاصله و نیم فاصله آشکارتر گردد:

ترکیبات با پسوند

آسا	برق آسا، غول آسا، معجزه آسا؛
آگین	زهر آگین، عطر آگین؛
بار	دریابار، رودبار، گنج‌بار؛
باره	شکم‌باره (معمولاً سرهم به صورت شکم‌باره نوشته می‌شود)؛
باشی	آشپزباشی، حکیم‌باشی، عکاس‌باشی، معمارباشی؛
بان	آسیابان، سایه‌بان، میزبان؛
چه	آلوجه، بازارچه، دریاچه؛
چی	درشکه‌چی، تماشاچی، قهوه‌چی، کالسکه‌چی؛

دانه	ایزاردان، برگه دان، جامه دان، جزوه دان، چینه دان، سرمه دان، عطردان، کلید دان؛
زار	سبزه زار، شوره زار، گندم زار، لجن زار؛
سار	چشمه سار، نگون سار؛
سان	دیوسان، گربه سان؛
سر	رود سر؛
سیر	سرد سیر؛
فام	زرد فام، سیاه فام، لاله فام؛
کار	استاد کار، تازه کار، جفا کار، ریا کار، سنگ کار، سوار کار، کهنه کار، مقاطعه کار، ملاحظه کار، مینا کار، ندانم کار؛
کده	آز کده، سودا کده، فنا کده، هنر کده؛
گار	آفریدگار، آموزگار، پروردگار، پرهیزگار، خداوندگار، ماندگار؛
گان	بازرگان، گروگان، مهرگان؛
گانه	دو گانه، جدا گانه، چند گانه، سه گانه، هفت گانه؛
گاه	اردو گاه، دیدگاه، سحر گاه، شکار گاه، شیر خوار گاه، کشتار گاه، گذر گاه؛
گر	بیدادگر، تماشاگر، حیله گر، شیشه گر، عشوه گر؛
گون	بنفشه گون، قیرگون، گندم گون، لاله گون؛
لو	افشارلو، حسن لو، خدابنده لو، قره گز لو؛
مند	آبرومند، آرزومند، خردمند، علاقه مند؛
وار	امیدوار، دیوانه وار، سزاوار، مسیح وار؛
ور	بهره ور، پیشه ور، حمله ور، دیده ور، شعله ور، شناور، هنرور؛
وش	حوروش، خوروش، لاله وش؛
وند	خداوند، شهروند، فولادوند، کاکاوند؛
یار	استاد یار، داد یار، شهر یار.

ترکیبات با پیشوند

آبر
ابرجنایتکار، ابرایانه، ابرمرد؛

با	باادب، باتوجه، باکمال، بانزاکت (صفت). (با + فاصله کامل نقش حرف اضافه دارد: با کمال دقت نامه را خواندم.)؛
باز	بازخرید، بازدم، بازدید، بازگشت، بازمانده، بازنشست، بازنشسته (باز + فاصله کامل ممکن است واژه مشتق را به گروه قید + فعل تبدیل کند: باز نشست یعنی «دوباره نشست».)؛
بر	برآورد، برچسب، برقرار (بر + فاصله کامل نقش حرف اضافه دارد: بر قرار سابق توافق کردیم.)؛
بِلا	بلا تکلیف، بلا درنگ، بلاعوض، بلافاصله؛
بی	بی ادب، بی تربیت، بی قید، بی نزاکت، بی همه چیز. (بی + فاصله کامل نقش حرف اضافه دارد: بی وسیله و بدون کمک نمی شود پیش رفت.)؛
در	درآمد، درخواست، درگیر، درهم؛
لا	لا قید؛
نا	نابوده، نادان، ناراضی، ناسپاس، ناشناخته، ناکس؛
وا	واخواست، واری، واکنش، واگذاری؛
هم	هم اتاق، هم اکنون، هم اینک، هم مدرسه، هم مدرسه‌ای، هم ولایتی. («هم» به عنوان حرف ربط جدا و با فاصله کامل نوشته می شود: ما هم اتاق مناسبی نداریم، او هم مدرسه‌ای خواهد ساخت، شما هم اکنون می توانید در انجمن عضو شوید).

واژه‌های مشتق - مرکب

این واژه‌ها از دو تکواژ آزاد یا بیشتر و یک تکواژ وابسته یا بیشتر تشکیل می شوند. مجموعه عناصر مشتق - مرکب طیف وسیعی از ترکیبات را دربرمی گیرد که برای روشن شدن کاربرد نیم فاصله در این ترکیبات صرفاً به ذکر شماری از نمونه‌های رایج تر اکتفا می شود:

— اسم + صفت فاعلی — صفت فاعلی مرکب: استقبال کننده، درخواست کننده، سفارش دهنده، مصاحبه شونده؛

— اسم + صفت مفعولی — صفت مفعولی مرکب: بادآورده، بخت برگشته، توسعه یافته

(این ترکیبات، که تکیه آنها بر جزء دوم است، در صورت استفاده از فاصله به گروه فعلی ماضی نقلی تبدیل می‌شوند و برای تکیه به جزء اول تغییر می‌یابند: انگار این پول‌ها را باه آورده است، شهر ما اخیراً خیلی توسعه یافته است.)؛

نام خانوادگی اشخاص و اسم‌هایی دیگر که با صفت مفعولی «زاده» همراه‌اند، چنانچه جدا نوشته شوند، در این گروه قرار می‌گیرند: تقی‌زاده، حسن‌زاده، عموزاده، ملک‌زاده.
- اسم + بُن مضارع + وند - اسم مرکب: ابزارفروشی، استقلال‌طلبانه، تاریخ‌نگاری، کتاب‌فروشی، علم‌ستیزی، کالبدشکافی، مشروطه‌خواهان؛

- اسم + وند + بُن مضارع - صفت مرکب: خدانترس، خدانشناس، وصف‌ناپذیر؛
- اسم + فعل امر - صفت مفعولی مرکب: خدایبامر (در صورت استفاده از فاصله، این ترکیب به اسم (منادا) + فعل امر تبدیل می‌شود: ای خدا بیامرز! = خداوندا بیامرز!؛
- اسم + حرف اضافه + اسم - صفت مرکب: تودرتو، جابه‌جا، خانه‌به‌دوش، روبه‌راه، روبه‌رو، سربه‌زیر؛

- اسم + میانوند + اسم - صفت مرکب: پاپاپای، جورواجور، دلواپس، رویاروی، سراپای، گوناگون؛

- صفت + اسم + وند - صفت مرکب: تک‌بمعی، چندضلعی، دوساله، دونقطه‌ای، دوهجایی، سه‌جزئی، سه‌وجهی، شش‌ماهه، هیچ‌کاره؛

- صفت + صفت مفعولی - صفت مرکب: بزرگ‌زاده؛
- صفت فاعلی + اسم - صفت فاعلی مرکب: درنده‌خو؛
- صفت مفعولی + اسم - صفت مفعولی مرکب: افتاده‌حال، پریده‌رنگ، شکسته‌دل؛
- ضمیر + صفت مفعولی - صفت مفعولی مرکب: خودباخته، خودساخته، خودفروخته (در صورت جابه‌جائی نیم‌فاصله و فاصله، این ترکیب به گروه ضمیر + ماضی نقلی تبدیل می‌شود و جای تکیه از صفت مفعولی به ضمیر انتقال می‌یابد: خانه را او خود ساخته و خود فروخته است.)

- بُن مضارع + وند + بُن مضارع - صفت: دانش‌آموز، دانش‌پژوه؛
- بُن فعل + و + بُن فعل - اسم: پرس‌وجو، دادوستد، زدوبند، گیرودار؛
- فعل امر + فعل امر - صفت فاعلی مرکب: بزنبرو، بگوبخند (در این ترکیبات، تکیه

اصلی روی فعل دوم قرار می‌گیرد؛ اما، در صورت استفاده از فاصله به جای نیم‌فاصله، صفت فاعلی به دو جمله امری تبدیل می‌شود و هر دو فعل امر تکیه برابر می‌گیرند: بگو بخند. بزن برو. (یعنی «هم بگو هم بخند»، «هم بزن هم برو»)

— وند + اسم + وند — اسم: بی‌انضباطی، بی‌ثباتی، بی‌خیالی، بی‌عدالتی، ناامیدی، نامادری؛
— وند + صفت + وند — اسم: ناخشنودی، ناخوشی، نادرستی، ناراحتی.

حروف اضافه مرکب

اغلب حروف اضافه مرکب از یک حرف اضافه قبل یا بعد از کلمه‌ای دیگر، که اسم یا صفت یا حرف است، تشکیل می‌شوند:

ازبرای، ازبهر، ازجمله، ازدیدگاه، ازلحاظ، ازنظر؛
باکمک، باوجود؛

براساس، برحسب، برخلاف، برروی، برطبق؛

به‌جای، به‌جهت، به‌خاطر، به‌دنبال، به‌رغم، به‌زعم، به‌سبب، به‌صورت، به‌طرف،

به‌طور، به‌عنوان، به‌کلیک، به‌لحاظ، به‌مجرد، به‌منظور، به‌واسطه، به‌وسیله، به‌یاری؛

دراثر، درباب، درباره، دربرابر، درخصوص، درزمینه، درعوض، درقبال، درمقابل، درمورد،

درموضوع، درمیان، درنتیجه؛

بنابر، بنابه، غیراز، نسبت‌به.

استفاده از فاصله در این موارد نیز، از این نظر که یکدست‌سازی را آسان می‌سازد، توصیه می‌شود.

استفاده از نیم‌فاصله به جای فاصله پس از حروف اضافه ساده ممکن است مقوله صرفی آنها را تغییر دهد:

با با نزاکت بسیار صحبت می‌کند. (حرف اضافه)

شخص بانزاکت و مؤدبی است. (پیشوند)

بی بی نظر خاصی وارد بحث شد. (حرف اضافه)

آدم بی‌نظر و درستی است. (پیشوند)

در مدتی درگوشی دمید. (حرف اضافه)

مدتی درگوشی صحبت کرد.

قید مرکب

دسته بزرگی از قیدها مرکب از پیشوند و اسم‌اند و واحد واژگانی مستقل به شمار می‌آیند. اجزای این قیدها نیز با نیم‌فاصله نوشته می‌شوند.

رایج‌ترین پیشوندهای قیدی با، به، بی، در هستند؛ باعجله وارد شد؛ به‌زور در را باز کرد؛ به‌دقت همه جا را گشت؛ به‌سختی گم‌شده‌اش را یافت ... و بی‌هدف آنجا را ترک کرد.

در صورتی که بین پیشوند و اسم در ترکیبات قیدی فاصله گذاشته شود هر ترکیب به صورت حرف اضافه + اسم درمی‌آید:

با عجله‌ای که تو داری نمی‌توانی کار کنی.

برای همراه کردن دیگران نباید به زور متوسل شد.

همه باید به سختی و شکیبایی عادت کنیم.

بی‌هدف و بی‌برنامه نمی‌توان توفیق یافت.

نمونه‌های دیگر گروه‌های قیدی:

با احترام، با توجه، با حوصله، با دقت، با صداقت، با علاقه، با ملاحظه؛

به اصطلاح، به تدریج، به حق، به خصوص، به خوبی، به درستی، به راستی، به سرعت، به ظاهر،

به فرض، به کندی، به ناچار، به ندرت، به ویژه؛

بی‌ادعا، بی‌انگیزه، بی‌برنامه، بی‌توجه، بی‌دقت، بی‌فکر، بی‌نظم؛

تابه‌حال، تا حالا، تاکنون، دراصل، درحقیقت، درضمن، درعمل، درمثل، درنتیجه، درنهایت،

درواقع؛

هرآینه، هرجا، هرگاه، هر وقت.

صفت‌های اشاره

صورت‌های دوجزئی این صفت‌ها معمولاً با نیم‌فاصله نوشته می‌شوند: این‌سال، آن‌سال، این‌طور، آن‌طور، این‌گونه، آن‌گونه، این‌چنین، آن‌چنین، این‌قدر، آن‌قدر.

ضمیرهای مبهم

در این ضمیرها نیز، هرگاه که از دو جزء جدا تشکیل شوند، نیم‌فاصله به‌کار می‌رود: هرجا، هرچه، هرچیز، هرکدام، هرکس، هرکه، هیچ‌جا، هیچ‌کدام، هیچ‌یک.

وندهای تصریفی

وندهای تصریفی که صرفاً نقش نحوی دارند و در ساخت‌های نحوی به طور قیاسی به کار می‌روند قبل یا بعد از جزء اصلی با نیم‌فاصله نوشته می‌شوند. وندهایی که ممکن است اشتباهاً به جای نیم‌فاصله با فاصله کامل نوشته شوند از این قرارند:

تر	افراشته‌تر، بالنده‌تر، سزاوارتر؛
ترین	افراشته‌ترین، بالنده‌ترین، سزاوارترین؛
جات	سبزی‌جات، میوه‌جات؛
می	می‌پرداخت، می‌پوشاند، می‌تراود، می‌جنگید؛
نمی	نمی‌انداخته‌اند، نمی‌تاخت، نمی‌شناسد؛
ها	پایان‌نامه‌ها، درها، صداها، گلخانه‌ها؛
همی	همی‌آموخت، همی‌نگریست.

فعل‌های مشتق

فعل‌های مشتق به کمک نکواژهای پیشوندی ساخته می‌شوند و در بین پیشوند و فعل ساده نیم‌فاصله قرار می‌گیرد. رایج‌ترین پیشوندهای فعلی که با نیم‌فاصله نوشته می‌شوند عبارت‌اند از باز، بر، در، فرو، وا، و:

بازگشتن	بازگرد، بازگشتیم، بازنگشتیم، بازمی‌گردد، بازمی‌گردد؛
برآوردن	برآور، برآوردیم، برمی‌آورد، برمی‌آورد، برنیاوردیم؛
دریافتن	درمی‌یابد، درمی‌یابد، درنیافتیم، دریاب، دریافتیم؛
فراگرفتن	فراگرفتیم، فراگیر، فرامی‌گیرد، فرانگرفتیم، فرامی‌گیرد؛
فرونشانیدن	فرومی‌نشانند، فرونشان، فرونشانیدیم، فرونی‌نشانند، فرونشانیدیم؛
واگذاشتن	واگذار، واگذاشتیم، وامی‌گذارد، وانگذاشتیم، وانمی‌گذارد؛
وررفتن	وررفتیم، ورنرفتیم.

منابع

- دستور خط فارسی، فرهنگستان زبان و ادب فارسی (نشر آثار)، چاپ ششم، تهران ۱۳۸۵.
- زبان فارسی (۱)، سال اول دبیرستان، وزارت آموزش و پرورش، چاپ یازدهم، تهران ۱۳۸۶.
- زبان فارسی (۲)، سال دوم دبیرستان، وزارت آموزش و پرورش، چاپ دهم، تهران ۱۳۸۶.
- زبان فارسی (۳)، سال سوم دبیرستان، وزارت آموزش و پرورش، چاپ نهم، تهران ۱۳۸۶.
- سمیعی (گیلانی)، احمد، نگارش و ویرایش، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، تهران ۱۳۷۸.
- شیوه‌نامه مرکز نشر دانشگاهی، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ دوم، تهران ۱۳۷۵.
- صفار مقدم، احمد، آموزش زبان و فرهنگ ایران به غیرفارسی‌زبانان (مجموعه آموزشی)، شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷.
- کشیانی، خسرو، فرهنگ فارسی زانسو، مرکز نشر دانشگاهی، تهران ۱۳۷۲.
- کلباسی، ایران، ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز، مؤسسه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی (پژوهشگاه)، تهران ۱۳۷۱.
- مجله زبان‌شناسی، مرکز نشر دانشگاهی، سال اول، شماره دوم، تهران ۱۳۶۳.

□

مرکز تحقیقات کامپیوتر علوم اسلامی